

Махиел Кийл

БЪЛГАРИЯ ПОД ОСМАНСКА ВЛАСТ

Събрани съчинения

Съставители:

Мария Баръмова, Григор Бойков, Мария Кипровска

ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА „ТЕНДРИЛ“

СОФИЯ • 2017

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	ix
Развитието на градовете в България през османския период. Мястото на турската архитектура в процеса	1
Демографски промени в Дунавска България 1480–1710 г. според османски изворов материал от турските държавни архиви	85
Османските имперски регистри. Централна Гърция и Северна България през XV–XIX в.: сравнително демографско развитие на двата района	109
Хръзград – Хезарград – Разград: превратностите на един турски град в България (исторически, демографски, икономически и изкуствоведски бележки)	129
Сърцето на България: история на населението и селищата в районите на Провадия, Нови пазар и Шумен от Късното средновековие до края на османския период	187
Свишов и районът през XV–XIX век. Поселищна история, историческа демография и последици от войните в една равнинна област на Дунавска България	219
„Трансплантираният“ Анадол? Модел на демографски, религиозни и етнически промени в района на Тозлука (Североизточна България), 1479–1873 г.	237
Османотурски административни документи за демографското развитие и селищната история на Антоново (Яйла-къой) и региона	267
Разпространение на исляма в българското село през османската епоха (XV–XVIII в.): колонизация и ислямизация	297
За създаването и ранната история на град Трявна в България. Неизползвани османски административни извори от архивите в Истанбул, Анкара и София за създаването и развитието на Трявна, 1565–1702 г.: принос към демитологизирането на историята на България	345

Османският Кюстендил през XV и XVI в.: османските административни документи от турските архиви срещу митовете и предположенията в изследването на Йордан Иванов	363
Татар Пазарджък: развитието на един османски град в Централна България или историята за това, как българите превземат Горна Тракия без нито един изстрел, 1485–1874 г.	407
Излади (Златица): демографски промени, колонизация и ислямизация в един български планински район, XV–XIX в.	435
Някои ранноосмански паметници в българска Тракия: Стара Загора (Ески Загра), Ямбол и Нова Загора (Загра йениджеси)	449
Текето на Къдемли баба до Нова Загора (България): принос към историята му и датата на неговия строеж	475
Датата на строеж на библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин. Бележки върху хронограмата в османския надпис на библиотеката и върху самоличността на сътворилия го поет	485
Малко известни османски надгробни паметници от някои провинциални центрове на Балканите: Егрибоз (Халкида), Нигболу (Никопол) и Русчук (Русе)	491
Капонирите по Долния Дунав: едно новопрусско укрепление по старата турска дунавска отбранителна линия при Силистра (Североизточна България).	513
Вакъфнамето на Раккас Синан бей в Карнобат и османската колонизация в българска Тракия (XIV–XV в.)	525
Църквата „Света Богородица“ в Доня Каменица (Долна Каменица) в Източна Сърбия. Някои бележки върху идентичността на нейния основател и произхода на архитектурата ѝ.	541
Четири провинциални имарета на Балканите и изворите за тях.	555
Мевляна Нешри и градовете на средновековна България: исторически и топографски бележки	577
Бележки върху администрирането на поголовния данък (<i>джизие</i>) на османските Балкани и значението на джизие регистрите като извор за демографски изследвания	601
Белоградчик	645
Беркофча (Берковица)	649
Варна	653
Видин	661
Джума-и баля (Благоевград)	671

Даръдере (Златоград).....	675
Делиорман (Лудогорие)	681
Дупниче (Дупница)	689
Ески Джума (Търговище)	695
Ислимие (Сливен)	701
Ихтиман	705
Йенидже-и Загра (Нова Загора).....	709
Йенипазар (Нови Пазар).....	713
Казанлък	719
Карлово.....	725
Каринабад (Карнобат).....	729
Лофча (Ловеч)	733
Неврокоп (Гоце Делчев).....	739
Нигболу (Никопол).....	745
Осман пазар (Омуртаг).....	751
Плевне (Плевен).....	759
Правади (Провадия).....	769
Рахова (Оряхово)	775
Русчук (Русе).....	781
Самаков (Самоков)	793
Селви (Севлиево).....	799
Силистре (Силистра).....	801
Търнова (Велико Търново)	807
Филибе (Пловдив).....	817
Шумну (Шумен).....	825
Янболу (Ямбол)	833
Списък на оригиналните заглавия на публикациите, включени в сборника ...	839
Показалец	843

ХРЪЗГРАД – ХЕЗАРГРАД – РАЗГРАД

превратностите на един турски град в България (исторически,
демографски, икономически и изкуствоведски бележки)*

В тази статия не сме си поставили за цел да разгледаме нито цялостната проблематика на турската колонизация в България, нито асимилирането на българите в турския ислям въобще. Един подобен подход е възпрепятстван от огромното количество извори, които трябва да се изследват, преди да може да се направи каквото и да било твърдение с общонационален характер. На следващите страници ще се ръководим от принципа „малкото е красиво“ и ще съсредоточим вниманието си върху един-единствен район на изследване – един град и седем села, които в изворите непрекъснато се споменават като група. По този начин ще избегнем винаги грозящата ни опасност от погрешна идентификация. Ще се занимаем с една област на Балканите, която е особено любима на проф. Меликоф: Делиормана в Североизточна България, от която сме избрали град Разград и неговите околности. В съвременната българска историография съществува тенденцията градското развитие в страната през османския период (1392–1878 г.) да се представя като бавна, но трайна политика на потурчване на първоначално българските селища. Възможно е да се открият много данни относно този процес, който в България често се разглежда като резултат от активна и преднамерена „политика на асимилация“¹, осъществявана под държавно ръководство. Това е особено вярно за

* Използваният в тази статия изворов материал беше събран по време на няколко работни сезона в турските и българските архиви (през 1985, 1986 и 1987 г.). Наблюденията на място бяха направени отчасти по време на няколко посещения в Разград през 60-те и 70-те години на XX в., както и при едно специално пътуване през август 1987 г. Последното ни беше предложено от Центъра по българистика в София. Гореспоменатото проучване в архивите беше спонсорирано от холандската Организация за развитие на научните изследвания (Z.W.O.), Хага, под опеката на Държавния университет в Утрехт. Авторът иска да изкаже своите благодарности към турските и българските власти, които му позволиха да работи в техните архиви и подпомогнаха проучването с всичко възможно.

1 Символично за това историографско течение е заглавието на една от главите в новата монументална *История на България*, т. IV (София: БАН, 1983), която представлява колективен труд на най-видните български специалисти, а именно – „Ислямът и асимилационната политика на османската държава“. Тук можем да споменем и някои монографични заглавия, като например: Петър Петров, *Асимилаторската политика на турските завоеватели. Сборник от документи за помохамеданчвания и потурчвания* (София: Издателство на БКП, 1962), или на изследването на Йонко Митев, „Борбата на българския народ против асимилаторската политика на Високата порта,“ *Военноисторически сборник 5* (1983): 34–49. Към тях трябва да се прибавят и някои появили се по-късно изследвания: Йордан Андреев и Иван Лазаров, „Асимилаторската политика на османските завоеватели в Лудогорието,“ – В: *Матери-*

официалните османски данъчни и преброителни регистри, които се пазят в турските държавни архиви в Анкара и Истанбул, както и в Народната библиотека в София. На следващите страници ще бъде показано и нещо друго – че има и други данни, които разкриват един процес от много различно естество.

Ако днес посетите красивия и благоустроен Разград, който се намира сред хълмистите равнини на платото на Североизточна България, и влезете в монументалната джамия на Ибрахим паша в самия урбанистичен център на града, ще научите от един надпис, поставен в джамията от Националния институт за паметниците на културата, че сградата е била издигната от български архитект през 1616 г. А що се отнася до известното за джамията, от местните хора ще разберете, че тя е била построена от влашки или дори от албански майстори². Подобни сведения се споменават и в съществуващата българска литература.

Но, преди да опишем сградата, нека първо кажем няколко думи за общата ситуация. На първо място джамията на Ибрахим паша е сред най-големите и монументални еднокуполни джамии, познати на територията на османотурското изкуство въобще. И въпреки новия български надпис, тя наистина е османска. Нейният купол, чийто вътрешен диаметър е почти 16 м, може да се сравнява с тези на най-големите джамии, които прочутият архитект Коджа Синан е издигнал на европейска земя като например джамията на Софу Мехмед паша в центъра на София или тази на Осман Шах в Трикала в Централна Гърция, или с цяла поредица други паметници в Мала Азия. От гледна точка на своята монументалност тя превъзхожда почти всички съществуващи еднокуполни джамии. Нека да кажем нещо и за техническото ѝ изпълнение: като покрива едно толкова голямо вътрешно пространство с един единствен купол, разградската джамия надминава всички запазени средно- и късно-византийски куполни сгради на Балканите³. Дори само този

али за миналото на Разградския край, съст. Стоян Стоянов и Елена Иванова (Разград: Окръжна дирекция „Културно-историческо наследство“, 1985), и Васил Маринов, *Произход и историческа съдба на българското население в Лудогорието XIV–XIX в.* (София, 1988). Теорията за една (насилствена) асимилационна политика присъства в обширни области от съвременната българска историография.

2 Тази информация е успяла да проникне дори и в някои прекрасни публикации, като например в Gerhard Eckert, *Bulgarien: Kunstdenkmäler aus 4 Jahrtausenden von d. Thrakern bis zur Gegenwart* (Köln: DuMont, 1984), 227.

3 За сградите на Синан, вж. например: Geoffrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture* (London: Thames & Hudson, 1971); Ulya Vogt-Göknil, *Living architecture: Ottoman* (New York: Grosset & Dunlap, 1966); Ernst Egli, *Sinan: Der Baumeister Osmanischer Glanzzeit* (Erlenbach-Zürich; Stuttgart: Eugen Rentsch, 1976); както и появилата се наскоро прекрасна книга на Aptullah Kuran, *Sinân: The Grand Old Master of Ottoman Architecture* (Washington, DC and Istanbul: Institute of Turkish Studies, Inc., 1987). За българската средновековна архитектура, вж. например: Bogdan Filow, *Geschichte der altbulgarischen Kunst bis zur Eroberung des bulgarischen Reiches durch die Türken* (Berlin-Leipzig: W. de Gruyter & Co, 1932); Krastju Mijatev, *Die mittelalterliche Baukunst in Bulgarien* (Sofia: Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, 1974); или колективната монография под редакцията на Димитър Димитров, *Кратка история на българската архитектура* (София: БАН, 1965). Няма задоволителна монография върху средновековната архитектура в Албания, но много информация може да бъде намерена в богатото периодично издание *Monumentet* (Tirana), което излиза два пъти годишно от 1971 г. насам. Относно румънската архитектура вж. великоленната монография на Grigore Ionescu, *Histoire de l'architecture en Roumanie, de la préhistoire à nos jours* (Bucarest: Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1972); или Nicolae Ghika-Budești, "L'ancienne architecture religieuse de la Valachie. Essai de synthèse," *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* 35:1–2 (1942); както и монументалния колективен труд *Istoria artelor plastice în România*, 2 vols., ed. George Oprescu, Virgil Vătășianu

факт трябва да ни накара да се замислим върху предполагаемата роля на албанските или влашките майстори. Ясно е, че в случая със сградата в Разград човек се сблъсква с нещо необикновено. В тази връзка трябва да подчертаем, че градът и джамията са тясно свързани помежду си. Дори бихме искали да изкажем съждението, че ако тази джамия не съществуваше, нямаше да има и град Разград, тъй като неговото появяване е било предизвикано именно от нея. На следващите страници отново ще се върнем на този проблем.

Според някои по-ранни български изследвания, както и според енциклопедичните статии⁴, градът „вероятно се е появил през XV в.“ Според по-съвременните изследвания Разград започва своята история като „село, принадлежащо към една (ислямска благочестива) фондация“, което е въздигнато в ранг на град през 1573 г. По мнението на един от водещите български ориенталисти, покойната Бистра Цветкова (изразено в *Encyclopaedia of Islam*)⁵, градът се развива постепенно през XV в. и е наследник на средновековния български град Хръзград, който евентуално е бил разрушен по време на българския поход на великия везир Али паша през 1388 г. и след това не е бил възстановен. Предполага се съществуването на „някои извори“, които да доказват, че селището е съществувало през XV в. При по-внимателен прочит се оказва, че авторът има предвид два надписа на две стари джамии в Разград – този на все още съществуващата джамия на Ахмед бей, с дата 1442 г. (846 от Хиджра), и още един, който е възпроизведен в книгата на местния историк Явашов⁶ и предполагаемо датира от 1498 г. След това Цветкова набляга на един османски административен източник от средата на XVI в., според който Разград е селище с преобладаващо българско християнско население⁷. Тези твърдения намират място и в голямата Българска енциклопедия, т. V от 1986 г., където се заявява, че през XVI и XVII в. в Разград освен българи живеят и малко турци, арменци и евреи. Информацията за последните две групи е взета от разказите за две посещения на Петър Богдан Бакшич и Филип Станиславов (католически епископи на София), които са достъпни в печатен вариант от повече от сто години⁸. Наскоро специалистът по историята на района Ара Маргос направи обзор на

(Bucuresti: Institutul de Istoria Artei, 1968–1970). Относно византийската архитектура можем да цитираме единствено последната книга на Cyril Mango, *Weltgeschichte der Architektur: Byzanz* (Stuttgart: DVA, 1976). За един по-специфичен балкански контекст вж: Wladimir Sas-Zaloziecky, *Die byzantinische Baukunst in den Balkanländern und ihre Differenzierung unter abendländischen und islamischen Einwirkungen: Studien zur Kunstgeschichte der Balkanländer* (München: Oldenbourg, 1955).

4 Например Анани Ив. Явашов, *Разград: неговото археологическо и историческо минало* (Разград: Ч-ще Развитие, 1930); или Кратка история (вж. бел. 3), 602. Следва да добавим, че книгата на Явашов е в основата на голяма част от по-късните представи за историята на Разград.

5 Статията “Hezargrad”, *IA*².

6 Явашов, *Разград*, 108.

7 Споменатият от Цветкова административен източник е фрагмент от دفتر, който се пази в Народната библиотека в София под номер ОАК 217/8. За него ще стане дума по-нататък.

8 В *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799 (=Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 18)*, ed. Eusebius Fermendžin (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1887) – един изключително богат извор. Относно римокатолическите епископи и техните църкви в България Вж.: Ivan Dujčev, *Il Cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo I processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici* (Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1937) (преиздавана и по-късно).

присъствието в района, където се появява града, на многобройно сектантско турско мюсюлманско население.

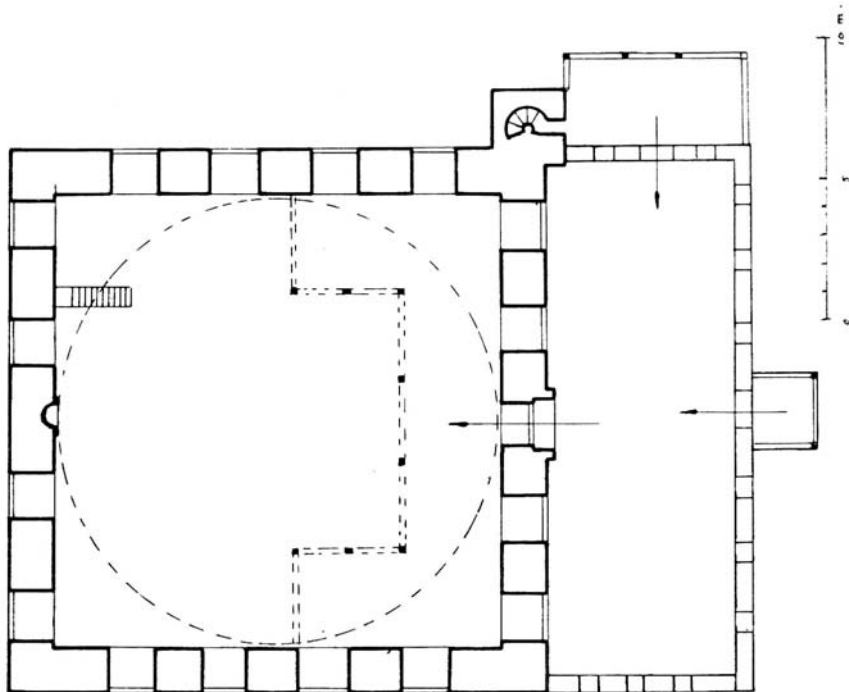
Илюстрация 36: Джамията на Ибрахим паша във вида ѝ след преустройството от 1616 г. (ситуация от 70-те години на XX в.). Снимка на автора.

Нека на първо място сега се спрем на самите запазени османски сгради. Джамията на Ибрахим паша, във вида си до към средата на 70-те години на XX в., се състои от три ясно разграничими елемента – огромна закуполена квадратна молитвена зала, изградена от прекрасно обработени и полирани каменни блокове и със страна на квадрата от малко над 19 м; много високо и изящно минаре със също толкова качествен градеж; и затворен портик, с твърде непредставителен градеж от кирпич и дърво, след това измазан с глина и боядисан в жълто. Съвсем ясно е, че в случая сме изправени пред два различни строителни периода – един от времето

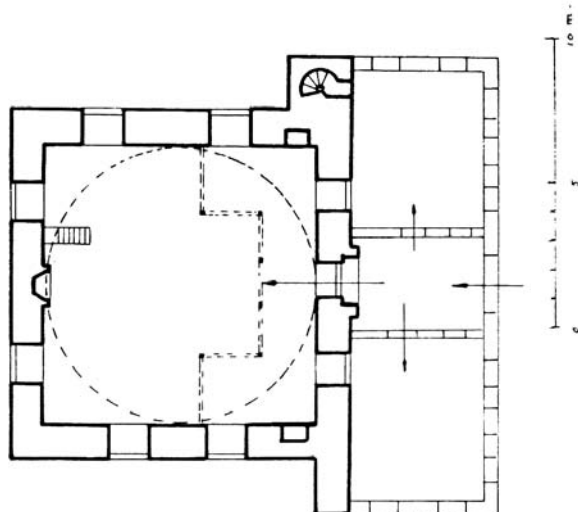
“Oι Hristianoι apogonoι tou Izzeddin Kaikaous II sti Verroia,” *Makedonia* 6 (1964/65): 62–74. Срв. също Konstantin Jireček, *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Sarguči im heutigen Bulgarien* (Prag: Verlag der Königliche böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, 1889), 11, vv. Относно Бедреддин и сектантите, вж. освен това: Franz Babinger, “Scheich Bedr ed-din, der Sohn des Richters von Simaw: Ein Beitrag zur Geschichte des Sektenwesens im altosmanischen Reich,” *Der Islam* 11 (1921): 1–106; M. Şerefeddin [Yaltkaya], *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin* (Istanbul 1340/1924); Franz Babinger, “Das Bektaschi-Kloster Demir Baba,” *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* 34 (1931): 1–10, всичките три с богата библиография. За остатъците от сектата на Бедреддин в България вж. Hans-Joachim Kissling, “Eine merkwürdige Volksgruppe im bulgarisch-türkischen Grenzgebiet,” *Münchener Beiträge zur Slavenkunde. Festgabe für Paul Diels*, (Munich, 1953), 1 и сл. За настоящата ситуация на дервишкия живот в района срв.: Frederick de Jong, “Notes on Islamic Mystical Brotherhoods in Northeast Bulgaria,” *Der Islam* 63 (1986): 303–308.

на зенита на Османската империя и един от периода на нейния упадък, когато не е имало средства за качествени строежи.

Сградата изглежда като изключително солиден и тежък блок, увенчан с могъщ купол. Преходът между квадратната основа и кръга на купола е постигнат чрез масивни отстъпващи ъгли, върху които почива дванадесетостенен барабан, на който стъпва и самият купол. Големите триъгълни пространства, образувани от отстъпите на ъглите, са украсени с четири кулички, завършващи с покрити с олово островърхи кубета. Тези кулички имат за цел да хармонизират външната форма на джамията, както и да загладят прехода между полусферичния купол и резките очертания на централния блок. Общият ефект е изключително приятен и до голяма степен допринася за усещането за сила и мощ, което сградата създава. Източното минаре прибавя необходимия вертикален акцент. Неговият балкон е украсен с изящни сталактитни релефи, изразяващи изобилните и неспокойни форми на къснокласическата османска архитектура. Добре осветеният интериор е покрит изцяло с орнаментални стенописи със забележително качество, изпълнени в хладни сини цветове. Те би трябвало да са повторение на оригиналните мотиви, датиращи от XVIII или дори от XIX в. Единствено внимателният оглед по време на една евентуална реставрация обаче може да разкрие реалното състояние на нещата. Могъщият купол, с диаметър 15,85 м, е поддържан от четири огромни пандантива, които се спускат ниско до земята и са здраво вградени в масивността на конструкцията. Вътре в джамията има елегантна дървена галерия за жените и обичайният дървен минбар – мястото, от което се произнася петъчната проповед. Дървеният портик е използван отчасти като място за ритуалното измиване на правоверните, а отчасти ги подготвя за благочестивата молитва – каквато е функцията на всички преддверия на религиозни сгради. Цялостната идея, която джамията предава, е желанието посетителят да бъде впечатлен. Този стремеж към колосалното е характерен за къснокласическата фаза на османската архитектура. Съществуват редица сгради, които всъщност са по-големи, но поради своите не дотам монументални форми не изглеждат толкова впечатляващи. Има множество други османски джамии, построени в същия период и демонстриращи същата тенденция към това, което германците наричат *Einschuchterungsarchitektur*. Откриваме ги както в старите европейски провинции на империята, така и в Анадола. Разградската джамия е може би най-добрият представител на цялата група, която е неспособна да достигне до благородната монументалност на паметниците от XVI в. и се стреми да впечатли посетителите единствено с големите си размери. В този смисъл тя е тясно обвързана с цялостния дух на Османската империя от XVII в.: да се продължат установени в предходното столетие форми, без да се добавят нови големи идеи, но в същото време и по възможност да се поддържат високите стандарти. Джамията до такава степен е продукт на своето време и е израз на османския интелектуален живот в този период, че просто е смешно да я приписваме на каквито и да било други майстори, различни от тези, които са се развили и обучили в столицата на империята. Не можем да забележим дори и най-малък намек за провинциализъм.

Илюстрация 37: Джамията на Ибрахим паша (ситуация 1975 г). План на автора.

Илюстрация 38: Джамия на Ахмед бей (ситуация 1975 г). План на автора.

Иллюстрация 42: Останки от хамама на Ибрахим паша. Снимка на автора 70-те г. на XX в.

Иллюстрация 43: Останки от хамама на Ибрахим паша. Снимка на автора 70-те г. на XX в.

Това би означавало 846 г. по Хиджра, която обхваща времето между 12.05.1442 г. и 01.05.1443 г. Датата 1442 г. присъстваше в продължение на много години и на табелата, поставена на стената на джамията от Националния институт за паметниците на културата. Преди няколко години българският ориенталист Петър Миятев изрази съмнения относно тази дата²⁷, като заяви, че джамията има персийски надпис и че датата под форма на хронограма дава „година през XVI в.“. Добре запазеният надпис над входа на молитвената зала наистина не съдържа изписана с арабски цифри година. В стандартния случай до средата на XVI в. дата с арабски цифри не се изписва. След това време често, но не винаги, можем да видим годината, изписана с малки цифри под хронограмата. Досега в България многобройните правила, трикове и маниери на изписване на хронограмите не са били обект на интерес от страна на ориенталистите²⁸. Явашов най-вероятно е научил датата от своя приятел, ходжата на джамията, който също не е познавал системата. Хронограмата на джамията не е с обичайната форма, при която датата се съдържа във всички думи на последния полустих. Тук за първи път ще дадем целия надпис – доколкото успяхме да го разчетем. Първите три реда са написани на персийски, което го прави уникален за България и изключително рядък за Балканите като цяло. Четвъртият и последен ред, който съдържа датата, е написан на арабски:

- 1) Binā kard Ahmad Beg
- 2) īn ču ziyu-i ma‘bad-i ma‘ābid
- 3) biguftam tārih-i ū bā-ziyu-i
- 4) wa-iddā: hair al-masācid

Което в превод гласи:

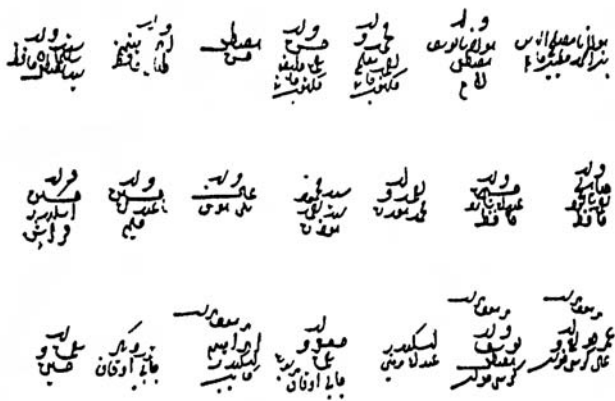
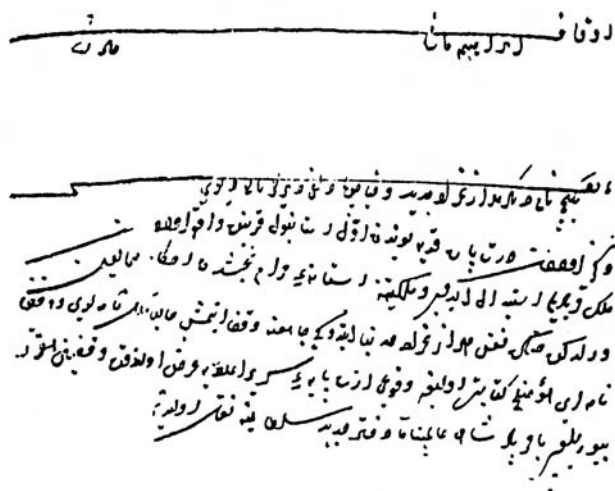
- 1) Ахмед бей построи тази (джамия)
- 2) като молитвено място на молитвените места;
- 3) аз съставих хронограмата във формата
- 4) виж тук: най-добрата джамия

Следователно датата се съдържа в последните три думи на четвъртия ред (*hair al-masācid*), които дават следното изчисление: خير ال مساجد

خ = 600	ا = 1	م = 40	810
ذ = 10	ل = 30	م = 60	31
ر = 200	31	ا = 1	108
810		ذ = 3	= 949 по Хиджра
		د = 4	
		108	17.04.1542 г. – 05.04.1543 г.

27 Петър Миятев, „Епиграфски проучвания на паметниците с арабско писмо в България,“ *Археология* 1 (1962): 71.

28 Срв. моята “The Date of Construction of the Library of Osman Pasvantoglu in Vidin: A Note on the Chronogram of the Ottoman Inscription of the Library and the Identity of Its Poet,” *Études balkaniques* 16:3 (1980): 116–119.

Илюстрация 46: Факсимиле на най-стария документ, отнасящ се до Разград и неговото основаване (София, НБКМ, ОАК 217/8). Документът показва статута на новото селище и имената на най-видните жители, повечето на служба във вақфа на Ибрахим паша.

Разградският дял на ОАК 217/8 започва със заглавието „Вақфи на Ибрахим паша. Новоосновани“ и след това продължава:

В самото Йенидже [= нов град/място], с друго име Хезарград-и джедид; наричат го също и Каяджик, спадащо към [района на] Чернова [= Червен]. Споменатите четири села преди време са били заменени срещу села-мюлк [на Ибрахим паша] близо до Истанбул. След като били издадени султански заповеди като дар от престолния град, били вақфифирани за джамията, построена в самия Хезарград. Понастоящем се регистрираха на основание на мюлкнаметата. Тъй като това положение бе докладвано в султанския двор, вақфският статут бе потвърден и въз основа на височайша султанска заповед бе нанесено в новия султански регистър.

намерили подобен заместник, трябва да заплатят малка сума като обезщетение на своя феодал (*чифт бозан акчеси*).

Голям брой документи от XVI в. демонстрират процедурата по основаването на село. Най-често постоянните жители са оставяни, където са. Обезземлените селяни, към които никой тимариот не проявявал претенции, трябвало да бъдат събрани и да им се даде за заселване място с добра земя. За хората, планиращи създаването на вакъф, е било сравнително лесно да се сдобият с необитаема или слабо обитаема земя, която да вкарат в употреба. По този начин държавата почти нищо не губи като приходи, но печели както от увеличаването на обработваемите площи, така и от подобряването на инфраструктурата. В нашия случай Ибрахим паша изглежда е успял само отчасти, единствено защото само две села са били заселени с българи. За третото село е трябвало да потърси заселници от другаде. Доведените от него албанци най-вероятно са били военнопленници, заловени при някоя по-малка акция в непокорните планини на Южна Албания. Мястото на Дуймушлар (Арнауд къой) изглежда е било добре избрано. Селото бързо се разрастнало (вж. таблицата).

<i>година на регистрацията</i>	<i>брой домакинства</i>	<i>източник</i>
1480	/	София ОАК 45/29
1516	4 (миосюлмани)	Истанбул TD 370
1535	42 (християни)	София ОАК 217/8
1550	78 (християни)	Истанбул TD 382
1580	135 (християни)	Анкара КуК, 559
1642	350 (християни)	Истанбул MAD 282
1680	302 (християни)	Истанбул MAD 4936
1841	141 (християни)	Истанбул, <i>Кереси</i> 6475
1873	159 (християни)	Salname-i Vilayet-i Tuna

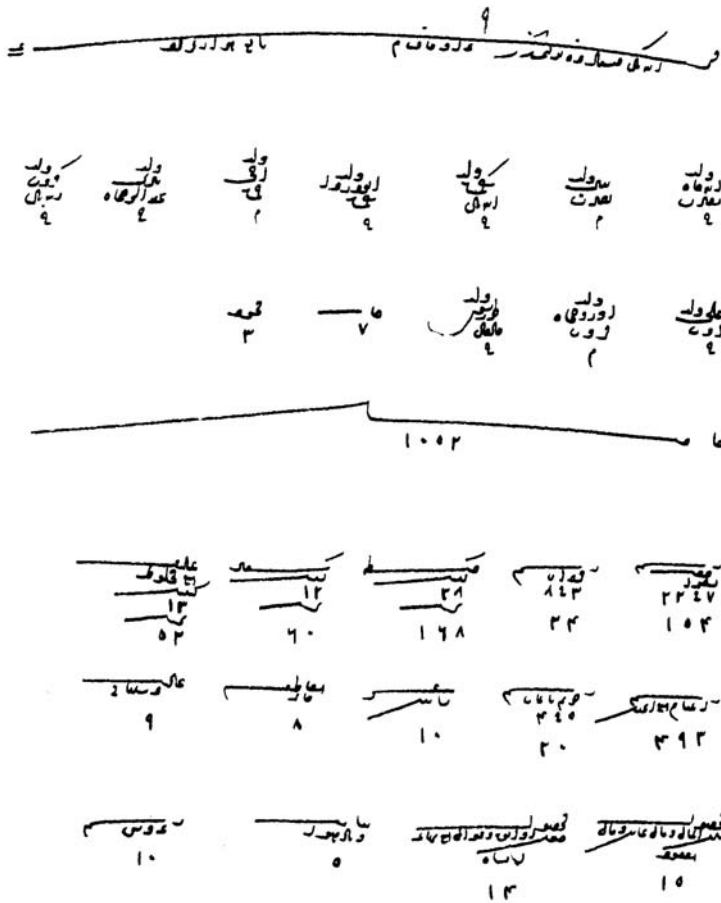
Таблица 13: Развитие на вакъфското село Арнауд, известно още като Дуймушлар (1480 и 1873 г.)

Турските села във вакъфа на Ибрахим паша са с различен произход. От четирите турски села, които вакъфът притежава през XVI в. и по-късно, в регистъра от 1480 г. откриваме споменато само Хасанлар. Четем следното:

Мезра Добро вода, известна още като Хасанлар, принадлежаща към [каза] Червен. Осемнадесет домакинства юруци. Доход 1200 [акчета].

Фактът, че мястото не е наречено „село“, а вместо това *мезра* (обработваема земя без постоянно население) говори за полу-постоянното му обитаване от турците-номади (юруци). Името „Добра вода“ може би говори за изоставено българско село, какъвто е случаят и с Доброва. В регистъра от 1516 г. и по-късно българското име вече не се използва. По това време турският топоним трябва вече да се е наложил. Регистърът от 1516 г. споменава Хасанлар³⁸ като истинско село с 15 дома-

38 В цялата каза има само едно село Хасанлар, което изключва възможността за погрешна идентификация.

Илюстрация 48: Новото село Ине бей според регистъра BOA, TD 382 (ок. 1550 г.), с. 863.

Превод: Село Ине бей, отделило се е от Хасанлар, част от гореспоменатия вакъф, принадлежащо към (казата) Хезарград

следват имената на седем домакинства, които обработват пълен чифт, както и трима неженени млади мъже. Срещат се имена на данъкоплатци като Ине Хан, син на Нусрет; Хамза, син на Хамза и т.н.

ресм-и чифт, 7 по 22 (акчета) = 154; ергенски данък, 3 по 8 = 24; жито 28 килета = 168; ечемик 12 килета = 60; фураж и диво жито 13 килета = 52; данък и такси върху овците = 492 (= 984 овце, или 140 овце на домакинство); глоби, 5 по 4 = 20 [всъщност данък от лозя, бел. ред.]; десятък от... 10; наем за пасище 8; такса за охрана на нивите, 9; приход от бейтюлмал, мал-и гаиб и мал-и менкуд, 15; доход от... 14; ниябет и бад-и хава, 5; невестин данък, 10.

Общ приход 1052 (акчета).

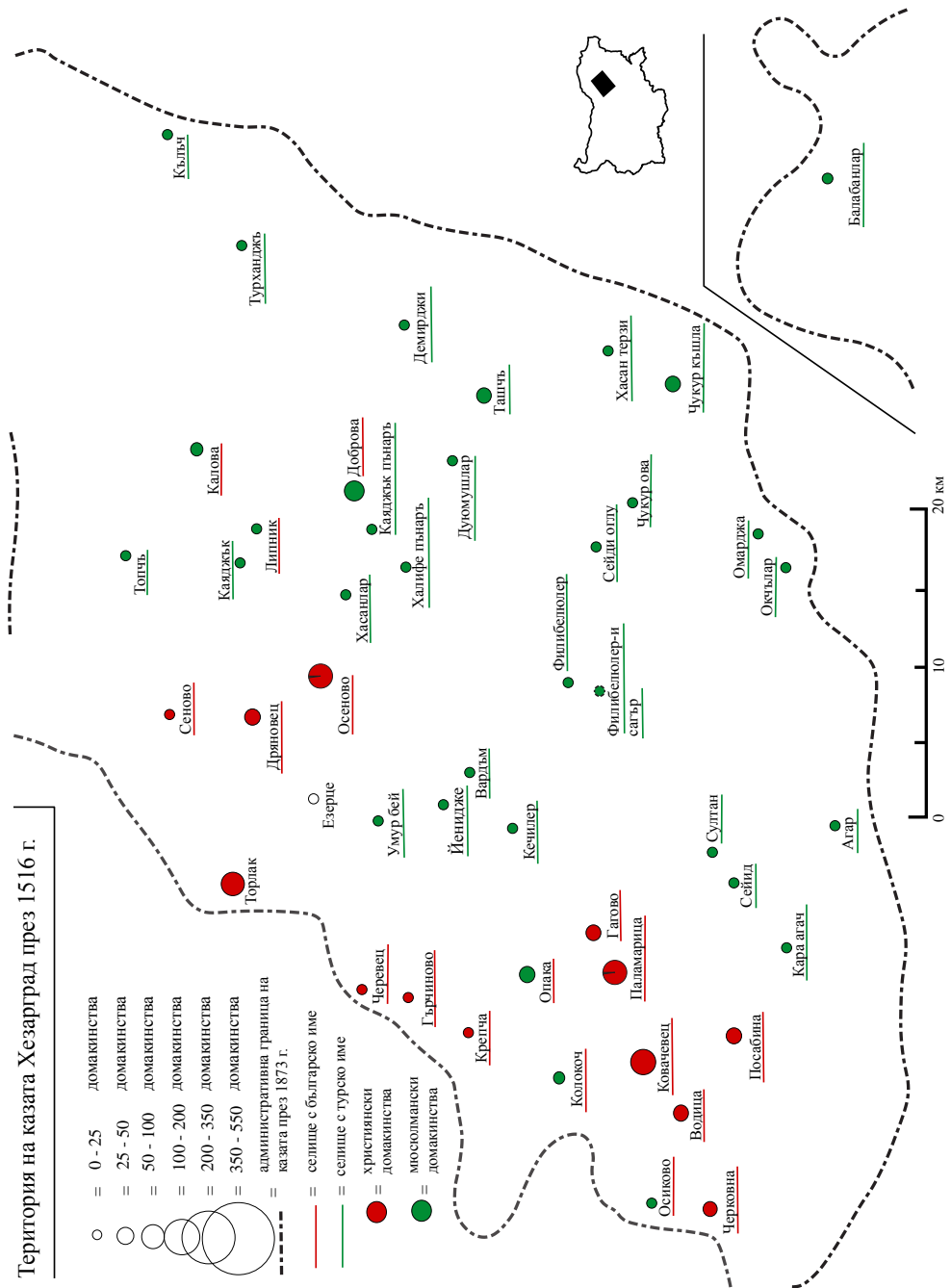
По-малко позната е практиката мюсюлманско-турските села да са приобщавали бившите християни, обръщенци в исляма. Подобни села по традиция се разглеждат като затворени общности, които живеят в рамките на своите собствени обичаи. При това положение може да ви се стори донякъде изненадващо, че дори и юрушките общности приемат бивши християни. Това обаче е факт. През 1535

nam-i diğ̃er Kayacık pınarı). В предградието има 122 християнски домакинства, всичките изредени име по име по маниера на муфассал-дефтерите. Това показва бърз спад в сравнение с регистрираните 205 домакинства през 1580 г. Изглежда значителен брой християни от „Малката скала“ са приели исляма, отчасти повлияни от мюсюлманската среда и отчасти в опит да избегнат тежкото данъчно бреме в това време на упадък на институциите. И все пак би било погрешно да приемем, че всички са били асимилирани от ислямската общност. Същият регистър споменава, че не по-малко от 17 семейства от Хезарград по това време живеят в село Хърсово (на 26 км източно от града), а още 15 семейства са се преместили в село Сливе. Макар и преселници, те продължават да са подчинени на вакъфа и съответно поголовният им данък е събиран от неговите администратори. Възможно е други да са се преместили във вакъфските села Арнауд и Доброва и поради това да не е било необходимо да бъдат регистрирани със забележки подобни на тези, съпътстващи преселниците в Хърсово и Сливе. За съжаление няма как да докажем нашето предположение, че повечето от липсващите жители на „Малката скала“ са отишли в други села. Това би могло да стане с проверка на броя на „синовете на Абдуллах“ сред разградските мюсюлмани, но нашият източник (MAD 282) се занимава единствено с християните. И все пак ще бъде грешка да припишем намаляването на християните единствено на ислямизацията.

1535	1550	1580	1642	1841
една мюсюлм. общност (<i>джемаат</i>)	Махале-и джами-и шериф	Махале-и джами-и шериф	Мах. Ибрахим паша	Мах. Ибрахим паша
	Мах. месджид на Бахрам бей	Мах. месджид на Бахрам бей	Мах. Бахрам бей	Мах. Бахрам бей
	Мах. Ахмед бей	Мах. месджид на Ахмед бей	Мах. джамия на Ахмед бей	Мах. Ахмед бей
	Мах. Искендер бей	Мах. Искендер бей	Мах. Искендер бей	Мах. Искендер бей
			Мах. хаджъ Мехмед бей	Мах. хаджъ Мехмед бей
			Мах. Касъм беше	Мах. Касъм паша (!)
			Мах. Меми ага месджиди	Мах. Меми ага
			Мах. Мустафа челеби	Мах. Мустафа челеби
			Мах. хаджъ Ахмед	/
			Махале варош-и Каяджък	Махале-и варош
			Махале-и ермени	/

Таблица 17: Имената на различните махали в Разград между 1535 и 1841 г.

Интересно е да се отбележи, че в авариз-дефтера от 1643/44 г. се споменава и *Mahalle-i ermenyan*, т.е. арменски квартал, с 25 домакинства. Арменци се появяват и в други български градове. Около 1610 г. една такава група се появява във

Карта 2: Територия и население на казата Хезарград през 1516 г.

ПОКАЗАЛЕЦ

А

Абди ефенди 46
Абдулмеджид 325, 805
Абдуррахман Хибри ефенди 61
Абритус 32, 132, 135, 171, 582, 583
Аграфа 112, 113, 114, 115, 126, 634
Айтос (Айдос) 6, 10, 17, 18, 55, 527, 587, 597, 729
Акарнания 111, 503
Аккерман 30, 413
Акшехир 397
Акязълъ баба 2, 3, 478, 479, 481, 685
Ала килисе 192, 267, 274–276, 279, 282, 287, 288, 291, 751, 753, 754
Александър Велики 9
Алексий I Комнин 801, 807
Али бей, Карафейзиоглу 47
Али бей, Карлъзаде 720, 722, 725–728
Али бей, Михалоглу 34–37, 95–96, 161, 759–764
Али бей, Моллазаде 696
Али Коч баба 746, 748
Али паша, Атик 835
Али паша, Джедид 371
Али паша, Хадъм 15, 66–67, 461, 463, 464, 473, 711, 715
Али паша, Хафъз 488
Али паша, Чандарлъ 131, 189, 223, 268, 317, 580–583, 585, 587, 588, 591–593, 599, 682, 733, 760, 769, 802, 808, 825
Ал-Идриси 15, 72, 222, 595, 667, 681, 701, 705, 802, 825, 834
Амасия 18, 454, 465, 532, 730, 794
Ана Комнина 12, 411
Андроник II 190, 268, 709
Андроник III 548
Антоново 267, 268, 272, 273, 274, 275, 284, 291, 292, 293, 295
Аполионт 18
Арбанаси 93, 349, 684, 810, 811, 814
Арнолд фон Харф 51, 372, 689
Арчар 666
Асен I 653

Аталанти (Таланда) 113–115, 117, 120, 122, 123, 125
Атика 111, 114, 629, 630
Атина 111, 112, 114, 603, 612, 616, 629, 630, 634, 641
Ахмед бей, Евреносоглу 414
Ахмед Йесеви 476
Ахмед I 16, 355, 417, 628
Ахмед III 91, 221, 486, 621
Ахмед Хади 46
Ахтопол 9
Ахъ челеби 23, 302, 635

Б

Бабадаг 25, 181
Бакшич, Петър Богдан 30, 33, 99, 101, 131, 174, 197, 200, 747, 771, 784, 810
Бали бей, Малкочоглу 414
Бали бей, Яхияпашаоглу 682
Бали Ефенди 664
Балчик 26, 63, 478
Бахрам бей 32, 151, 167, 173, 183
Барак бей, Евреносоглу 566
Баязид I 14, 16, 18, 42, 61, 68, 86, 90, 109, 189, 190, 373, 412, 454, 462, 528, 560, 653, 662, 691, 818
Баязид II 17, 28, 34, 35, 66, 70, 144, 195, 202, 281, 303, 371, 384, 390, 413, 414, 463, 531–533, 565, 605, 740
Беброво 192, 238, 239, 242, 245, 249, 250, 252–254, 259, 260, 262–266, 270, 272, 275, 281, 617, 618, 696
Белград 41, 59, 197, 415, 416, 436, 440, 501, 503, 525, 547, 564, 634, 645, 705, 707, 740, 804
Белградчик 543
Беотия 111, 112, 114, 115, 117, 118, 127, 270
Берковица (Беркофче) 42, 633, 649, 650, 651, 652
Бертрандон де ла Брокиер 10, 11, 12, 43, 413
Бесараб I 544
Благоевград (Горна Джумая/Джума-и баля) 373, 671, 672, 690
Брацигово 411, 426, 433
Брезник 47
Буда 36, 759, 761